

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

انتشارات
۹۱۳

باستان‌شناسی خراسان در دورهٔ مفرغ

دورهٔ شهرنشینی

press.um.ac.ir

دکتر حسن باصفا
دانشیار دانشگاه نیشابور

سرشناسه: باصفا، حسن، ۱۳۶۰-
 عنوان و نام پدیدآور: باستان‌شناسی خراسان در دوره مفرغ: دوره شهرنشینی / حسن باصفا؛ ویراستار علمی میثم لباف خانیکی.
 مشخصات نشر: مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، انتشارات، ۱۴۰۲.
 مشخصات ظاهری: ۲۱۲ ص: مصور، جدول، نقشه.
 فروست: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد؛ ۹۱۳.
 شابک: ISBN: 978-964-386-610-5
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا.
 یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۸۷ - ۲۰۶. نمایه.
 عنوان دیگر: دوره شهرنشینی.
 موضوع: باستان‌شناسی - ایران - خراسان
 حفاری‌ها (باستان‌شناسی) - ایران - خراسان
 عصر مفرغ - ایران - خراسان
 خراسان - تاریخ
 شناسه افزوده: لباف خانیکی، میثم، ۱۳۶۱-، ویراستار
 شناسه افزوده: دانشگاه فردوسی مشهد، انتشارات.
 رده‌بندی کنگره: DSR۴۴
 رده‌بندی دیویی: ۹۵۵/۰۰۴۳
 شماره کتابشناسی ملی: ۹۵۲۰۳۲۵

Archaeology -- Iran -- Khorasan
 Excavations (Archaeology) -- Iran -- Khorasan
 Bronze age -- Iran -- Khorasan
 Khorasan (Iran: Province) -- History

باستان‌شناسی خراسان در دوره مفرغ؛ دوره شهرنشینی

پدیدآورنده: دکتر حسن باصفا
 ویراستار علمی: دکتر میثم لباف خانیکی
 ویراستار ادبی: لیلا بخت‌آور
 مشخصات: وزیری، ۲۰۰ نسخه، چاپ اول، بهار ۱۴۰۳
 چاپ و صحافی: چاپخانه دقت
 بها: ۲/۰۰۰/۰۰۰ ریال
 حق چاپ برای انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد محفوظ است.

انتشارات
 ۹۱۳

مراکز پخش:

فروشگاه و نمایشگاه کتاب پردیس: مشهد، میدان آزادی، دانشگاه فردوسی مشهد، جنب سلف یاس
 تلفن: ۳۸۸۰۲۶۶۶ - ۳۸۸۳۳۷۲۷ (۰۵۱)
 مؤسسه کتابیران: تهران، میدان انقلاب، خیابان کارگر جنوبی، بین روانمهر و وحید نظری، بن‌بست
 گشتاسب، پلاک ۸ تلفن: ۶۶۴۸۴۷۱۵ (۰۲۱)
 مؤسسه دانشیران: تهران، خیابان انقلاب، خیابان منیری جاوید (اردیبهشت) نبش خیابان نظری، شماره ۱۴۲
 تلفکس: ۶۶۴۰۰۲۲۰ - ۶۶۴۰۰۱۴۴ (۰۲۱)

<http://press.um.ac.ir>

Email: press@um.ac.ir

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۱۱	پیش‌گفتار
۱۳	فصل ۱. کلیات
۱۳	مقدمه
۱۶	بررسی جغرافیای حوزه مطالعه‌شده
۱۹	مبانی شهر و شهرنشینی
۲۰	نظریه گوردن چابلد
۲۳	پیشینه مطالعات باستان‌شناسی حوزه فرهنگی خراسان
۲۵	مطالعات خراسان شمالی
۲۸	پیشینه مطالعات دوره مفرغ در استان خراسان رضوی
۳۰	سایر مطالعات
۳۱	پیشینه مطالعات دوره مفرغ در استان خراسان جنوبی
۳۴	جمع‌بندی
۳۵	فصل ۲. گاهنگاری دوره مفرغ حوزه فرهنگی خراسان با نگاهی به آسیای میانه
۳۵	مقدمه
۳۹	نوسنگی: فرهنگ موسوم به جیتون-آغاز تولید غذا (۶۲۰۰-۴۵۰۰ ق.م.)
۳۹	نوسنگی قدیم: کپه‌داغ I (۵۵۰۰-۶۲۰۰ ق.م.)
۴۰	نوسنگی میانی: کپه‌داغ II (۵۱۰۰-۵۵۰۰ ق.م.)
۴۰	نوسنگی جدید: کپه‌داغ III (۴۵۰۰-۵۱۰۰ ق.م.)
۴۱	دوره گذر از نوسنگی به مس-سنگی: آنو IA (۴۰۰۰-۴۵۰۰ ق.م.)
۴۲	مس و سنگ قدیم: نمازگاه I (۳۵۰۰-۴۰۰۰ ق.م.)
۴۴	مس و سنگ میانی: نمازگاه II (۳۱۰۰-۳۵۰۰ ق.م.)

۴۶	مس و سنگ جدید: نمازگاه III (۳۱۰۰ یا ۳۲۰۰-۲۹۰۰ یا ۲۷۰۰ ق.م.).
۴۹	دوران مفرغ و اهمیت آن در جنوب غربی آسیای میانه
۵۰	مفرغ قدیم: نمازگاه IV (۳۰۰۰ یا ۲۹۰۰-۲۵۰۰ ق.م.).
۵۲	مفرغ میانی: نمازگاه V (۲۲۰۰-۲۵۰۰ یا ۲۱۰۰ ق.م. و فرهنگ بلخ- مرو/خراسان بزرگ در فاز تغلق) ..
	مفرغ جدید (نمازگاه VI و فرهنگ بلخ- مرو/خراسان بزرگ ۲۳۰۰-۱۷۰۰ ق.م. در فاز تغلق و ۱۵۰۰ ق.م. مطابق با فاز طاهربای)
۵۵	
۵۶	الف) فاز تغلق با تاریخ ۲۳۰۰ یا ۲۴۰۰-۱۸۰۰ یا ۱۷۰۰ ق.م.
۵۶	ب) فاز طاهربای تا تاریخ ۱۵۰۰ یا ۱۴۵۰ ق.م.
۵۶	دوران مفرغ جدید در کوهپایه‌های ترکمنستان (نمازگاه VI)
۵۶	فرهنگ بلخ- مرو/خراسان بزرگ
۵۸	دوره مفرغ جدید در حوزه مرو
۵۹	دوره مفرغ جدید در شمال باختر (جنوب ازبکستان)
۵۹	دوره مفرغ جدید در جنوب باختر (شمال غرب افغانستان)
۶۰	دوره مفرغ جدید در شمال شرق افغانستان (جنوب تاجیکستان)
۶۰	جمع‌بندی
فصل ۳. چشم‌انداز جغرافیایی و الگوهای استقراری دوره مفرغ حوزه فرهنگی خراسان	
۶۱	مقدمه
۶۱	باستان‌شناسی منظر
۶۳	باستان زیست‌بوم‌شناسی
۶۳	الگوهای استقرار و توزیع مکانی
۶۵	الگوی استقراری دشت درگز
۶۷	الگوهای استقرار دشت مشهد (حوضه کشف‌رود) دوره مفرغ قدیم و میانی
۷۳	الگوی استقراری دوره مفرغ جدید در دشت مشهد (حوضه کشف‌رود)
۷۶	الگوهای استقراری دوره مفرغ حوضه اترک
۷۸	الگوهای استقراری دوره مفرغ در منطقه سرایان خراسان جنوبی
۸۲	الگوهای استقراری دوره مفرغ در دشت رشتخوار
۸۵	جمع‌بندی

۸۷	فصل ۴. سفال و سنت‌های سفالی در حوزه فرهنگی خراسان.....
۸۷	مقدمه.....
۸۸	سفال دوره مفرغ قدیم (دوره نمازگاه IV از ۳۰۰۰ یا ۲۹۰۰-۲۵۰۰ ق.م.).....
۹۴	سفال دوره مفرغ میانی.....
۹۶	سفال دوره مفرغ جدید.....
۱۰۰	گونه‌شناسی سفال دوره مفرغ جدید (فرهنگ خراسان/بلخ- مرو).....
۱۰۲	گروه اول: ظروف کوچک.....
۱۰۲	ظروف کوچک با دهانه باز.....
۱۰۲	ظروف کوچک با دهانه بسته.....
۱۰۳	گروه دوم: ظروف بزرگ با بدنه نازک.....
۱۰۳	کاسه‌های بزرگ با لبه ساده.....
۱۰۳	ظروف شیپوری.....
۱۰۴	ظروف لبه‌خراشیده.....
۱۰۴	ظروف پایه‌دار.....
۱۰۴	گروه سوم: ظروف آشپزخانه‌ای بزرگ.....
۱۰۶	ظروف لوله‌دار.....
۱۰۶	خمره‌های بزرگ.....
۱۰۶	گروه چهارم: قیف‌ها.....
۱۰۷	گروه پنجم: ظروف آبریزدار.....
۱۰۷	گروه ششم: ظروف استوانه‌ای سوراخ‌دار (آبکش).....
۱۰۷	گروه هفتم: سفال خاکستری.....
۱۱۳	شواهد تولید سفال.....
۱۱۴	جمع‌بندی.....
۱۱۷	فصل ۵. کالاهای شأن‌زای دوره مفرغ حوزه فرهنگی خراسان (آثار هنری).....
۱۱۷	مقدمه.....
۱۱۷	کالاهای شأن‌زا و پیوندهای فرهنگی.....
۱۲۰	فلزکاری حوزه خراسان.....
۱۲۱	ظرف نقره‌ای محوطه شهرک فیروزه.....
۱۲۵	ظروف فلزی کوچک (مینیا توری) محوطه شهرک فیروزه.....

۱۲۶	ظروف فلزی کوچک (مینیا توری) محوطه کلاته شوری
۱۲۷	ظروف مفرغی محوطه چلو
۱۲۸	گلدان یا جام طلای محوطه شهرک فیروزه
۱۲۹	سنجاق‌ها
۱۳۳	سرمه‌دان
۱۳۵	آیینۀ مفرغی
۱۳۶	پلاک و اشیاء فلزی
۱۳۸	ظروف سنگی کلریتی (سنگ صابون)
۱۳۹	سبک ویژه جنوب شرق
۱۳۹	سری جدید
۱۴۰	ظروف سنگی (کلریت) گورستان چلو
۱۴۱	ظرف سنگی (کلریت) محوطه شهرک فیروزه
۱۴۲	ظروف و کالاهای مرمری
۱۴۴	مهره‌ها و زیورآلات
۱۴۷	النگوها و حلقه‌های انگشتر
۱۴۹	اشیاء موزاییکی
۱۵۱	مهره‌های بازی
۱۵۱	سلاح و ابزار فلزی و سنگی
۱۵۲	جمع‌بندی
۱۵۵	فصل ۶. مدارک مدیریت اداری و مباحث باستان‌شناسی اقتصادی
۱۵۵	مقدمه
۱۵۵	مهر و اثر مهر
۱۵۶	مهره و اثر مهر محوطه شهرک فیروزه
۱۵۷	مهرهای محوطه چلو
۱۵۹	مهرهای محوطه کلاته شوری
۱۶۰	مهرهای محوطه دامغانی
۱۶۱	مهر محوطه کله کوب سرايان
۱۶۲	مهر محوطه شاه ولی درمیان
۱۶۳	مهر محوطه یاریم‌تپه درگز

۱۶۳ مهر محوطه اتکا داورزن
۱۶۳ تخصص گرایی و مبادلات تجاری
۱۶۴ جاده خراسان بزرگ، شبکه ارتباطی جوامع شهری دوره مفرغ
۱۶۵ شبکه‌های ارتباطی جنوب حوزه فرهنگی خراسان
۱۶۷ جمع بندی
فصل ۷. باستان‌شناسی ادراکی	
۱۶۹ مقدمه
۱۶۹ باستان‌شناسی تدفین
۱۷۲ ساختارشناسی تدفین‌های حوزه فرهنگی خراسان
۱۷۲ چاله گورها
۱۷۳ گورهای دارای معماری
۱۷۳ تدفین خمره‌ای
۱۷۴ فرهنگ و شیوه‌های تدفین
۱۷۴ تدفین ثانویه
۱۷۴ تهی گور
۱۷۵ تدفین مشترک انسانی - حیوانی
۱۷۷ تفسیر سنت‌های تدفین دوره مفرغ جدید حوزه فرهنگی خراسان
۱۷۹ پیکرک‌ها
۱۷۹ الف) پیکرک‌های انسانی
۱۸۰ پیکرک‌های محوطه کریم‌آباد نیشابور و گوند فردوس
۱۸۰ پیکرک گلی چلو
۱۸۱ ب) پیکرک‌های حیوانی
۱۸۱ پیکرک‌های حیوانی گلی
۱۸۱ پیکرک حیوانی رزه فردوس
۱۸۳ پیکرک مار کلاته‌شوری
۱۸۳ ستونک‌های مینیاتوری
۱۸۵ جمع بندی

۱۸۷ فهرست منابع
۱۸۷ منابع فارسی
۱۹۸ منابع غیر فارسی
۲۰۷ نمایه

press.um.ac.ir

مقدمه

بنا به نظر مکتب باستان‌شناسی نو، مواد فرهنگی بازتابی از ساختار درونی جوامع انسانی اند که امروزه دسترسی به آن‌ها غیرممکن است. آن‌ها به خودی خود معنایی ندارند و با تفاسیر باستان‌شناسی معنا می‌یابند. با در نظر گرفتن هدف باستان‌شناسی که مطالعه مواد فرهنگی باقی‌مانده از زیست‌انسان‌هایی است که از بین رفته و دیگر وجود ندارند و با علم به این موضوع، روشن کردن زوایای دوران مهم و تأثیرگذار مفرغ بر اساس توصیف مواد فرهنگی و تفسیر آن‌ها در یک چارچوب مشخص مدنظر قرار گرفته است. مطالعه و شناخت دوران مفرغ و تحولات آن که هم‌زمان با پدیده‌ای به نام شهرنشینی نیز هستند، در باستان‌شناسی پیش‌ازتاریخ مهم و ضروری ارزیابی می‌شود. این دوران که هم‌زمان با کشف آلیاژ مفرغ و تحولات فناوری فلزکاری است، هزاره‌های سوم و دوم ق.م. را شامل می‌شود. همچنین از منظر اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جوامع انسانی پس از روستانشینی، وارد مرحله‌ای جدید به نام شهرنشینی می‌شوند. شناخت این تحولات در حوزه فرهنگی خراسان که شامل سه استان: خراسان شمالی، رضوی و جنوبی می‌شود، در کنار خلاصه‌های مطالعاتی موجود، اهمیت فراوانی دارد و در این راستا اثر حاضر با هدف از بین بردن نقاط تاریک این دوره و ارائه اولین مدل از تحولات حوزه مذکور طرح‌ریزی شده است.

براین اساس، مطالب مهم و کلیدی در هفت فصل طبقه‌بندی و ارائه شده‌اند. فصل نخست، ویژه کلیات است و در آن ضمن بیان مبانی شهرنشینی که درک آن برای تفسیر تحولات ضروری است، به تعریف حوزه فرهنگی خراسان، جغرافیای آن، پیشینه مطالعات و مروری بر مهم‌ترین استقرارها اختصاص یافته است؛ لذا مطالعه این فصل، نقطه شروع دانستن دوران مفرغ منطقه است. در دومین فصل، به گاهنگاری منطقه با نگاهی به آسیای میانه پرداخته شده و در حال حاضر با توجه به حجم مطالعات و دلایلی که در متن اشاره می‌شود، به ناچار توجه به افق‌های گاه‌شناختی آسیای میانه، لازمه درک بهتر موضوعات است و امید است در ویرایش‌های بعدی کتاب، مطالعات به حدی کامل شود که افق‌های منطقه، مبنای مطالعات قرار گیرد. فصل سوم به چشم‌انداز جغرافیایی و الگوهای استقراری دوره مفرغ خراسان اشاره می‌کند. از آنجایی که مطالعات الگوهای استقراری نقش مهمی در تفسیر دقیق‌تر اجتماعات انسانی دارد و بر اساس آن می‌توان مطالعات هدفمند و کاوش در نقاط کلیدی را مدنظر قرار داد، مطالعه این بخش توصیه می‌شود. در فصل چهارم به شناخت سفال و سنت‌های سفالی در حوزه فرهنگی خراسان پرداخته شده و بعد از فصل سوم، از مطالعات تفسیری منطقه محسوب می‌شود. در دهه هشتاد هشت باستان‌شناسان این منطقه هیچ شناختی از گونه‌های سفالی نداشتند و با توجه به اهمیت این داده در مطالعات

باستان‌شناختی، از تفسیر مهم‌ترین بخش محروم بوده یا اظهار نظر آنان با خطاهای فراوانی روبه‌رو بوده است. مطالب این فصل کمک می‌کند تا برای اولین بار مطالعات گونه‌شناسی و مطالعات تطبیقی سفال در اختیار جامعه پژوهشگران قرار گرفته و مبنای بسیاری از مطالعات قرار گیرند. در دوران مفرغ و شهرنشینی شدن جوامع انسانی به دلایل مختلف به تولید کالاهای منزلی و مبادله آن می‌پردازند که سبب شکل‌گیری سبک‌های هنری می‌شود. با توجه به اهمیت این مسئله در فصل پنجم کالاهای شأن‌زای دوره مفرغ خراسان (آثار هنری) مورد توجه قرار گرفته و سعی شده در چارچوب هدفمندی ارائه و تفسیر شوند. در ادامه با توجه به اهمیت مسائل اقتصادی و زمینه‌های آن و دانستن این مطلب که با اقتصاد پیشرفته، زمینه‌های هنر متعالی و چرخه‌های تولیدی، به‌ویژه تولید کالاهای منزلی پویا می‌گردد، در قالب فصل ششم مدارک مدیریت اداری و مباحث باستان‌شناسی اقتصادی مورد توجه قرار گرفته است. هر چند داده‌های فعلی در این بخش با محدودیت‌هایی روبه‌روست، اما وضعیت فعلی اهمیت حوزه فرهنگی خراسان را نشان می‌دهد. در همین زمینه، صنعت ساخت مهر و مطالعات شمایل‌نگاری آن‌ها نقش مهمی در تفسیر و بررسی باستان‌شناسی اقتصادی و ادراکی دارند. در فصل هفتم، مباحث مرتبط با باستان‌شناسی ادراکی ارائه شده که از دهه ۱۹۸۰م. در باستان‌شناسی نو مورد توجه باستان‌شناسان قرار گرفته است. بدون تردید شناخت مذهب، آیین‌ها، نمادها، سنت‌های تدفینی از موضوعات رمزآلود و شگفت‌انگیزی است که مورد توجه باستان‌شناسان و مخاطبان عادی است.

تقدیم به یامین، رادین و مهدیه عزیزم

پیش‌گفتار

در گذشته پرفرازونشیب کره زمین و پس از جدایی اجتماعات انسانی از غارنشینی و روستاهای اولیه، با تحمل دشواری‌های فراوان به دوران مهم شهرنشینی گام می‌گذارند. ورود به شهرها زمینه‌ساز تحولات جدیدی در زندگی انسان‌ها می‌شود. دوره‌ای که از نگاه باستان‌شناسی فناوری با نام مفرغ نامیده می‌شود. این دوران از جذاب‌ترین دوره‌های پیش‌ازتاریخی بوده و باستان‌شناسان به دنبال حل و روشن کردن زوایای پنهان آن هستند. دوران مفرغ زمینه‌ساز تحولاتی است که منجر به شکل‌گیری، رشد و توسعه استقرارهای شهری می‌شود. پیامد آن توسعه ارتباطات تجاری، فرهنگی و سیاسی و شکل‌گیری سبک‌های بین‌فرهنگی، ایجاد کنش‌های فرهنگی و کشمکش‌های سیاسی است. شناخت این دوره در بوم‌های فرهنگی از جذابیت فراوانی برخوردار است، به‌ویژه در حوزه فرهنگی خراسان که مطالعات آن در نقطه شروع قرار داشته و پر از ابهامات باستان‌شناسانه است. دغدغه شناخت خراسان فرهنگی و شناخت پیشینه آن در پنج هزار سال پیش و آشکار ساختن زوایای پنهان زندگی انسان‌ها از مهم‌ترین اهداف نوشتن کتاب حاضر است، به‌ویژه اینکه باستان‌شناسی خراسان در مقایسه با دیگر مناطق مورد توجه نبوده و از فقدان مطالعات هدفمند رنج می‌برد. در ده سال گذشته و زمانی که شروع مطالعات این منطقه رغم خورده است، هرگاه باستان‌شناسان به دنبال تفسیر داده‌های باستان‌شناسی بوده‌اند، مجبور به استفاده از اصلاحات و مفاهیم آسیای میانه شده‌اند. این وابستگی به حدی است که برای درک تحولات فرهنگی منطقه، افق‌های گاه‌شناختی مذکور به کار می‌روند. باین حال در اثر حاضر، تلاش شده اولین گام از نوع خود در راستای ایجاد هویت مستقل در باستان‌شناسی خراسان در دوره مفرغ برداشته شود و مقدمه‌ای برای توسعه دانش باستان‌شناسی این منطقه در میانه آسیا شود و به متخصصان و علاقه‌مندان این حوزه کمک کند. با این تفاسیر پر کردن خلأهای مطالعاتی خراسان، ارائه مطالعات انجام‌شده در چارچوب‌های توصیفی و سپس تفسیری در قالب یک مجموعه در جهت کمک به دانش باستان‌شناسی منطقه از مهم‌ترین انگیزه‌های نگارش این کتاب بوده است.

قبل از نگارش این کتاب، منبع مشخصی برای مطالعات باستان‌شناسی خراسان در حوزه مفرغ (شهرنشینی) وجود نداشت و بی‌شک جامعه باستان‌شناسی اعم از دانشجویان و متخصصان آن و سایر مخاطبان این اثر می‌توانند برای نخستین بار از تعاریف و تفاسیر باستان‌شناسی این حوزه در بازه زمانی هزاره‌های سوم و دوم ق.م. بهره برده و با عمق‌بخشی و تکمیل مطالعات، ضمن پر کردن خلأهای مطالعاتی بر غنای این دوره اضافه کنند. همچنین با مطالعه این کتاب و بهره‌گیری از آن می‌توانند ضمن شناخت کلی و منطقه‌ای از دوران مفرغ خراسان

با اولویت‌های مطالعاتی آشنا شده و در کنار آن، ضمن طرح موضوعات جدید و مطالعات هدفمند از علوم میان‌رشته‌ای برای تفسیر بهتر مواد فرهنگی استفاده کنند.

در نگارش این کتاب فرازونشیب‌های بسیاری رقم خورده است. شاید دست‌ساخته‌های دوره مفرغ کشف‌شده از محوطه کریم‌آباد نیشابور در دهه ۸۰ ه‍.ش نقطه شروع آن باشد و پس از یک دهه مطالعات هدفمند در محوطه‌های شهرک فیروزه، کلاته‌شوری و چناران در کنار مطالعات هدفمند در محوطه‌های چلو، دامغانی و تپه‌برج، مطالعات اضطراری با اهداف نجات‌بخشی و ... در سایر محوطه‌ها و به‌دست‌آمدن دست‌ساخته‌هایی خارج از بافت باستان‌شناسی توانسته جامعه آماری این اثر را فراهم کند. در این راه، مطالعات بیش از یک‌دهه باستان‌شناسان منطقه و به‌ویژه نگارنده، زمینه‌ساز مطالعات تفسیری آن گشته است. در همین زمینه، عدم کاوش روشمند در بسیاری از استقرارهایی که از نتایج آن‌ها استفاده شده است، عدم گاهنگاری دقیق تطبیقی و کمبود مطالعات گاهنگاری مطلق، داده‌های منزلتی خارج از بافت باستان‌شناسی و فقدان مستندسازی مناسب مواد فرهنگی و کاوش‌های مذکور از مهم‌ترین دشواری‌ها و ضعف‌های پیش رو بوده‌اند.

بر اساس آنچه اشاره شد، کتاب باستان‌شناسی خراسان در دوران مفرغ (شهرنشینی) با بهره‌گیری از کلیه مطالعات انجام‌شده تا زمان حاضر در حوزه فرهنگی خراسان و سپس تفسیر آن‌ها در چارچوب روش‌های مطالعاتی دوران مفرغ نگاشته شده و سعی شده تا کلیه منابع موجود به نوعی مورد استفاده قرار گیرند؛ منابعی که به زبان‌های روسی، فرانسوی، انگلیسی و فارسی بوده‌اند. در مطالب ارائه‌شده و به‌منظور درک بهتر مفاهیم بخش‌هایی به توصیف اولیه استقرارها و داده‌های فرهنگی، مبانی مطالعاتی و گاهنگاری آسیای میانه پرداخته شده تا به مخاطب کمک کند با نگاهی روشن‌تر به موضوعات بنگرد و در راستای اهداف خویش به کار گیرد.

لازم است در این راه از کلیه باستان‌شناسان منطقه که علی‌رغم تمامی مشکلات پیش رو با مطالعات خود به تکمیل جامعه آماری این اثر کمک کرده‌اند و از دانشجویان گرامی و همکاران محترم که در مطالعات تفسیری نقش مهمی داشتند، سپاسگزاری شود. در مسیر انتشار این اثر تلاش‌های مدیریت و مجموعه انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد و نگاه علمی و تخصصی مجموعه داوران و ویراستاران ستودنی است که فارغ از هر موضوع فقط به کیفیت اثر حاضر توجه نمودند. بی‌شک کلیه کاستی‌های موجود به نگارنده برمی‌گردد و امید است در آینده با تکمیل مطالعات و روشن شدن همه جنبه‌های فرهنگی خراسان در پنج‌هزار سال پیش اهمیت این منطقه بیش از گذشته نمایان شده و حوزه خراسان مبنایی برای مطالعات باستان‌شناسی دیگر مناطق قرار گیرد.